

שני ספרים על יהדות גרמניה*

אליהו מעוז

„נר־תמיד“ (פרנקפורט ע״נ מיין). מחבר־תו (החיה באנגליה) אוה ארנברג ושמו, שהוא זהה עם אחד משירי המהברת המוד־פסים באותו ספר „געגועים, ילד שעשועי“ שני הספרים מתארים שני קצוות מ־בחינות שונות, אפילו מבחינה גיאוגרא־פית. בלומנפלד נולד באינסטרבורג שב־פרוסיה המזרחית, לא הרחק מהגבול ה־רוסי של אז והגבול הפולני לאחר שח־רור פולין, ואלו אווה ארנברג לבית זומר היא בת פרנקפורט ע״נ מיין, מוצאו של אביה מעיירה שבמדינת הסן ואמה מה־קהילה הנודעת וורמייזה. אולי המרחק הגיאוגראפי הוא שגרם לכך, שאצל בלור־מנפלד התעוררה שאלת היהודים בכל הריפותה כבר בצעירותה, בשעה שלגבי אווה ארנברג, לא היתה יהדותה יותר מאשר עובדה קיימת. קשה, כמובן, למ־נות את הגורמים לשוני בהשקפות — לא פעם היינו עדים לכך, שבני משפחה אחת הלכו בדרכים שונות ביותר.

לא מעט הוא גם המשותף לשני המ־חברים. אם בלומנפלד כתב: „מוצאי ממשפחה יהודית בעלת תרבות גרמנית. אבי היה שופט באינסטרבורג. במשפחתה של אמי מילא הל־רוח גרמני את מקו־מה של המסורת היהודית, שאבדה לה. על קיומה של שאלת־יהודים מיוחדת לא ידעתי ולא כלום...“, הרי חלה כאן זהות מלאה עם מצבה של אווה ארנברג־זומר, ואפילו בכך, שגם אביה היא, היה שופט פרוסי.

ועוד דבר משותף הוא לשני בתי־הח־רים: עם כל ההתבוללות וההתרחקות מה־מסורת הדתית (האמונה של יהודים אלה היתה בדרך כלל דאיסטית עד ספינוזיס־טית) נותרה אצלם גאווה יהודית, אשר כמובן לא העזו להגדיר אותה כלאומית. בלומנפלד מספר על כעסו של אביו, כאשר חבר־ללימודים שלו, שעלה לגדו־לה, הציע לו את עזרתו, על־מנת שיר־

בין הקיבוצים היהודיים השונים, ש־נמחקו ממפת הגולה היהודית ושזכרם ותולדותיהם ראויים שיישמרו בתודעה ההיסטורית של עם ישראל, תופס הקי־בוץ היהודי בגרמניה מקום מיוחד. היה זה קיבוץ יהודי גדול יחסית, שהיה חי במשך 120 שנה בערך, במשטר של שוויון אזרחי עם שאר תושבי הארץ, שהלך והשתלב בעם הארץ מבחינה תר־בותית, כלכלית ומדינית, שהלך והתבו־רל להתרחק מהווי יהודי — לבסוף נכשל בכל אלה, הועמד בצורה אכזרית על עובדת מוצאו, ולתמהון רבים אף ידע לעמוד בזאת.

אין פלא, שבזמן האחרון נכתבים במס־פר לא קטן, ספרים על חיי היהדות בגרמניה: ספרות יפה, מונוגרפיות היס־טוריות וסטאטיסטיקות וספרי־זכרונות. 30 שנה הרי עברו מאז התחלת הגירוש וה־השמה, וטוב שאנשים, אשר עוד גדלו וחיו בגרמניה, אוחזים עתה בעט ר־מתארים לנו את שלוש העשרות של שנים, שקדמו לסופה החטוף של יהדות זו.

בחרתי מבין הספרים האלה, שניים המהווים במידה מסוימת שני קצוות: ה־אחד הוא ספרו של מנהיג ציוני גרמניה יהודה קורט בלומנפלד, שנפטר זה לא כבר: „שאלת היהודים כחוויה“, שתורגם לעברית על־ידי שמשון מלצר והוצא ל־אור על־ידי הספרייה הציונית. הספר השני הופיע עד כה בגרמנית בלבד — בהוצאת

* יהודה קורט בלומנפלד — שאלת היהודים כחוויה. מחצית היובל ציונות גרמנית. הספרייה הציונית, ירושלים תשכ״ג.

Eva Ehrenberg — Sehnsucht, mein geliebtes Kind — Bekenntnisse und Erinnerungen — 1963 Ner-Tamid Verlag.

יסלח לי, אם כואב הדבר, ששמירת אמורי נים מביאה נזק. הקיסר הראה סימני התרגשות. השיחה נמשכה עוד זמן רב, אך לא נגעה עוד בנושא זה, אולם כבר כעבור חדשיים הועבר אבי עליפי התערבותו האישית של הקיסר אל בית המשפט העליון של המחוז בקאסל. הוא היה היהודי הראשון, ולמשך זמן רב גם היהודי, שנתמנה שופט מחוזי עליון... (עמ' 15).

בהתאם למעמדו הרם של אביה קיבלה המחברת את חינוכה. בימים ההם היה זה דבר מובן מאליו, שילדי היהודים ילמדו בבית-ספר גרמני (לכל היותר היה חינוך זה מתובל בשתי שעות שעורידת בש"ב, שלהם דאגה הקהילה היהודית). לפי רמת-המשפחה ביקרה אווה בבית-ספר פרטי לבנות, ובין חברותיה לכיתה היו אחדות מבנות האצולה. עם אחת מהן נקשרה המחברת בקשרי ידידות איתנים, שאף היטלר לא יכול היה לנתקם. אמנם: אמה של בת זו מוצאה היה מהאצולה ההולנדית, והיא שגברה על התנגדות האב להזמנת יהודיה אל ביתו. גם אותה ידידה חיה היום בהולנד. לבנות-אצולה אחרות מכיתתה אסור היה לברך את אווה בשלום בפוגשן אותה ברחוב, על-אף היותה בת ידיד הקיסר. אך בגישה דו-הה זו ראו רוב-רובם של יהודי גרמניה (אך לא בלומנפלד!) לא סימן לבאות, אלא שריד אטאביסטי מדורות שעברו, שעתידי להיעלם אף הוא, עם התקדמות האנושות. הרי מה קל היה בימים אלה של הקאפיטאליזם העולה ושל עלייתם הכלכלית של יהודי מערב אירופה בכלל להאמין בהתקדמות מעין זו!

אכן — על-אף פגישות מסוג זה עם שאלת היהודים התחנכה וגדלה אווה וזמר-ארנברג כגרמניה לכל דבר. היו לה ידידים גרמנים, היא ספגה את התרבות הגרמנית-אירופית, היא התקשרה באהבה לנוף הגרמני. קשרה ליהדות היה במישור הרוחני בלבד, וזאת בזכות בן-דודו של בעלה — פראנץ רונצווייג, אשר לאישיותו ולתורתו היא מקדישה פרק חשוב ויפה בספרה. אך עם כל גדולתו של האיש ועם כל השפעתו החיובית על רבים מיהודי גרמניה, לא באה

עבר למשרה מכובדת בבית המשפט המחוזי. לא רק שכעס על „פרוטקציון-ניזם“ מסוג זה, אלא גם על כך, שידידו הציע לו „את השפלות להמיר את הדת“. גם השופט זומר נשאר בתפקיד של שופט-שלום, מכיוון שסירב לבגוד ביהדותו, עד אשר, בהתערבותו האישית של הקיסר (וילהלם השני), הועלה בדרגה למרות אמונתו הדתית. השופט זומר היגד את בנותיו לפי העקרון, שמחוייב היהודי „להישאר נאמן לדגל“ — גם משום כך, שאנחנו „פי כמה מחוייבים להיות הגונים, כיוון שאחרים אינם נהגים כך“ (עמוד 17). נעיר כאן, כי גאוה יהודית זו היתה נפוצה מאוד בין יהודי גרמניה, ואולי בה סוד קיומה. כמוכן, היו גם רבים, שנפלו קרבן לפ"תויים — והם או בניהם, בדרך כלל, לא יכתבו ספרי-זכרונות שעניינם יהודי (אם כי יש להזכיר, שקלאוס מאן, בנו של תומאס מאן, הזכיר בגאוה את סבו היהודי).

אך כאמור — השופט בלומנפלד נשאר שופט שלום, ואלו השופט זומר הורעלה לדרגה של „אוברלאנדסגריכסטרט“, שכן ידיד-הקיסר היה. הדבר נקרא כמו אגדה מימים רחוקים: „מי שהיה אז יורש-העצר פרידריך מפרוסיה ואשתו ויקטוריה, בתה הבכורה של מלכת אנגליה, שיצאו לה מוניטין בשל השקפותיהם הליבראליות, רצו שבנם הבכור יבקר בבית-ספר יחד עם בני גילו. פרידריך-וילהלם זה עתיד היה להיות קיסר ויל-הלם השני... החלה אז ידידות בינו (אבי המחברת) לבין הנסיך, שנסתיימה רק עם מות אבי. כל עוד למדו בבית-הספר, לא עבר יום, בו לא ישוחחו שניהם בכל ועל הכל. אבי שהתגורר בביתם הצנוע של קרוביו היהודיים, הוזמן לעתים קרובות אל הנסיך, כפי שהנסיך גם ביקר אצלו... הרבה פעמים התראו. חשוב במיוחד הראיון מיום 23 בדצמבר 1903. הנסיך נהיה בינתיים קיסר גרמני, ואבי שופט בפרנקפורט ע"ב מיין... הקיסר שאל את אבי... מדוע בעצם לא הועלה בדרגה. תשובת אבי היתה: „לא אמרו לי את הסיבה, אך אין לי כל ספק, שהיא נעוצה באמונתו הדתית, והוד מלכותו

הנבדל כל כך מהגרמנים ויהודי גרמניה בהופעתו, לבושו, שפתו — במאה מקרים היא עשויה לעורר התנגדות והסתייגות, במקרים רבים אחרים יתיחס הילד אליה באדישות וישכח אותה חיש-מהר — אך יש וילד יהודי-מערבי מרגיש בפגישה זו קריאה להכרעה: מה מקומי? לאן שייך אנוכי? ובאחד מרגעים אלה נפלה הכ"רעתו של בלומנפלד הצעיר, עד אשר בהתבגרו מנוי וגמור אתו, שלא לשאת לאשה אחת מבנות הארץ המתבוללות — וכך עשה, ואשתו היתה מבנות יהודי רוסיה, ועוד אחת מחזיות הנעורים שלו משום הדמיון לאחת מחזיות נעוריו של פרויד: בלימוד תולדות רומי הזדהה באור פן מוחלט עם בני קרתאגו, עד שאמר למורה ההיסטוריה שלו: „הרי חגיבעל היה יהודי“. וללא ספק השמדת קרתאגו היא המעשה „האנטישמי“ הראשון בדברי הימים.

אין להתפלא איפוא, שבלומנפלד מצא כבר בגיל צעיר את דרכו אל הציונות. אך הוא הרחיק לכת מאחרים.

אמנם — הציונות נולדה, כאשר הרצל, בהשפעת משפט דרייפוס, ראה בבהירות את האנומאליה של העם היהודי ויצא בקריאה למדינת היהודים. אך כידוע היתה תכנית ההסתדרות הציונית העולמית מית הרבה יותר מתונה משהיו מסקנותיו של הרצל. חבר ההסתדרות הציונית יכול להיות כל יהודי התומך בהקמת „בית לאומי מובטח במשפט הציבורי בשביל העם היהודי בארץ-ישראל“. אמנם, נקבע כאן כי היהודים מהווים עם, ואף זקוקים לבית לאומי במולדתם ההיסטורית, אך לא דובר על מדינה יהודית, לא על זיקתו האישית של כל יהודי באשר הוא לאותו בית לאומי ולא כל שכן על מצוות העלייה האישית. כן הצטרפו להסתדרות הציונית יהודים רבים, שלא ראו בכך נייגוד לא רק לאזרחותם במדינותיהם, אלא גם למעמדם האישי כבני ארצותיהם. רבים לא הרגישו את עצמם בהיותם ציונים כ„אורחים“ בארצות התפוצה, אלא ניסו להיות בני בית, על-אף ציור ניותם. (והרי עד היום הנה לא נסתיים הוויכוח בענין זה).

עם ציונים מסוג זה נאבק בלומנפלד

ממנו כל אזהרה על מצבם המעורער של יהודי גרמניה. טענה זו מעלה נגדו בלור-מנפלד במידה גדולה של צדק, אם כי אין להתעלם מכך, שמנהיגים כגון רונצווייג, הרמן כהן או בק הכשירו את יהודי גרמניה לשאת ביום הפקודה „את הכתם הצהוב בגאוה“, כפי שתבע מהם העתון הציוני „יידישה רונדשאו“ ב־1 באפריל 1933.

ברם, עובדה היא, שיהודי גרמניה לא התכוונו לבאות. בשנת 1933 שהתה המחברת בפראג, יחד עם בעלה, שכיחן כפרופסור באוניברסיטה הגרמנית בעיר זו. את הגירתה-בריחתה של המשפחה (המחברת, בעלה ושני בניהם) בשנת 1939 מתארת אווה ארנברג בפרק מזעזע במיוחד. חוף מבטחים היתה להם אנגליה. במסע קצרה על תולדות ישראל רואה עתה המחברת את גורל יהודי גרמניה כפרק אחד, חורה אחת, בשרשרת הייסורי של עם ישראל. היא רואה קו אחד מיוסף במצרים ועד לזיגמונד פרויד ב־אוסטריה, אשר שניהם ביצרו את מעמדם (זמנית) על-ידי... פתרון חלומות. היא מגיעה למסקנה, שמאז ומתמיד היו היהודים לא בני הארץ בה התגוררו, אלא „אחרים“. למסקנה הציונית לא הגיעה.

לספרה של אווה ארנברג צורפו מספר שירים מתקופות שונות של חייה, השורבים את הלב בשל פשטותם ואנושיותם. מה שונה דרך חייו של יהודה-קורט בלומנפלד! בלומנפלד היה מצוייד ברגישות מיוחדת, אשר כבר בשחר ילדו־תו לא נתנה לו להשלים עם מצבם המיוחד של היהודים, אם כי למעשה התבטא אז בצורה „עדינה“ עד כדי כך, שאפשר היה לעבור עליו לסדר-היום. איזה ילד יהודי בסביבה נוצרית לא שמע את הטענה — מצד חבריו במשחק, מצד עוזרת הבית או מצד אחר — כי „היהודים צלבו את ישו“? בכולם פגעה טענה זו, אך רובם קיבלו ברצון את ההסבר המרגיע מצד הוריהם, ואף מצד נוצרים בעלי רצון טוב, כי אין הדבר נוגע בנו עוד היום. אך יש מי שמסוגל להבין כל מה שמסתתר מאחורי טענה זו. או: פגישה עם יהודי מפולין,

צריך למלא. שיחה זו נתקיימה שבועות מספר לפני הירצחו של ראתנאו... את ראתנאו אמנם לא הצליח לשכנע. שונה היה הדבר ביחס לאיינשטיין, אשר לפגישותיו אתו ולפעילותו הציונית מוקדש פרק מיוחד. בכלל מופיעים בספרו של בלומנפלד אישים בעלי שם רבים — ציונים, אוהדים, מדינאים גרמנים (מע"טים), שגילו הבנה לציונות. בלומנפלד מילא במשך השנים תפקידים רבים הן בציונות העולמית והן בציונות הגרמנית. בכל התפקידים האלה ראה בלומנפלד כעיקר משימתו להשפיע, להוציא מן השגרה, לשכנע ולחנך. בקריאת ספרו קמה לפני עיניו תקופה היסטורית בראות אדם, שחי אותה בערנות ובידיעת מקומו.

הערות מספר על אודות התרגום העברי של ספרו של בלומנפלד, שנעשה על ידי שמשון מלצר, מובן לנו, כי המוציא לאור הפקיד את התרגום ביד אדם, שהוא בן בית מוחלט בשפה העברית. אף כי אין הגרמנית שפת אמו, רק שהיה מחובבתו של המו"ל להעביר את התרגום תחת שבט הביקורת של מי שידועים לו גם ביטויים לא-ספרותיים ואף עגות בשפה הגרמנית. לאחר שלא עשה זאת, הגנו עדים לכמה אי-הבנות ואי-דיוקים בתרגום. אסתפק כאן בדוגמא אחת וחוזרת: הסמכות העליונה של ההסתדרות הציונית לגרמניה נקראת "דליגירטן-טאג". מלצר מתרגם "יום-הצירים", כאילו תרגום מילולי, רק ש"טאג" בהרכבים כאלה פירושו אינו "יום" אלא "ועידה" או "אסיפה". הרי איש לא יתרגם את שם הפארלמנט המערב-גרמני ה"בונדסטאג" ב"יום-הברית"!

ליקויים אלה כמובן אינם מבטלים את ערכו של התרגום ועוד פחות את ערכו של הספר עצמו, אם כי — כמו ברוב רובם של המקרים — יש להעדיף את קריאת המקור. אך חשוב דווקא, שהספר ייקרא גם על-ידי אנשים, ובמיוחד גם צעירים, שאינם יודעים גרמנית. הוא הדין גם ביחס לספרה של אווה ארנברג — פניתי אל הסופרת ההייתית עתה בר אנגליה, שתדאג לתרגומו לאנגלית לפחות. בינתיים, צריך הקורא העברי להסתפק בהערות שברשימה זו.

במשך שנים רבות, עד אשר הביא את תפיסתו הציונית, ה"פאלסטינו-צנטרית" לידי נצחון בהסתדרות הציונית של גרמניה. בין יריביו היו מנהיגים ציונים ידועים, כגון פראנץ אופנהיימר, מייסד הקואופרציה במרחביה. "בפראנץ אופנהיימר הכרתי חבר ההסתדרות הציונית, שלא יכולתי למצוא לו מקום בתפיסתי אני של הציונות. הוא הדגיש את גרמניותו, לא רצה לדעת ולא כלום מן המחשבה העממית היהודית, ואף-על-פי כן היה היפוכו של מתבולל..." (עמ' 37).

ואם היו ציונים, שראו את עצמם גרמנים, על אחת כמה וכמה מתנגדי הציונות. בלומנפלד הכניס נימה חדשה אל הוויכוחים עם היהודים האלה: תיאור של שאלת-היהודים האישית. "בעייתם של הדוברים האנטי-ציוניים היה המאבק נגד האנטישמיות. אמרתי: גם אם תצליחו להפריך את הנימוקים של האנטישמיות, הרי רק אז תוכיחו בזה, כי שנאת-היהודים דים אמיתית ומקורית היא. האהבה והשנאה אינן זקוקות לנימוקים" (עמ' 39). וליהודים שטענו, כי מרגישים עצמם כגרמנים, ענה בלומנפלד, כי "מן הדין היה שהגרמנים יקבעו את הדבר הזה, וכל אלה לא נאמרו סמוך לעלית היטלר לשלטון, אלא "בזמנים הטובים" שלפני מלחמת העולם הראשונה.

היתה זאת אחת התכונות הבולטות של בלומנפלד לראות את הנולד ולקרוא לדבר בשמו. כותב טורים אלה יכול לאשר מזכרונו האישי, מה צלולה וברורה היתה ראייתו של בלומנפלד בשנים מאוחרות יותר. אותו לא הפתיעו מאורעות 1933, הוא חזר וניבא אותם, אך על-אף ההקשבה הרבה, שזכו לה נאומיו תמיד, רק מעטים מהציונים האמינו לדבריו אמונה מלאה.

מלבד כושרו לראות את הבאות, הצטיין בלומנפלד ביכולתו ההסברתית. בהירות רבה, ולא פעם באומץ לב אורחי רב, ידע לתאר את עמדתו הציונית ובמקרים רבים אף לשכנע. באחד הפרקים הוא מתאר את ביקורו אצל ראתנאו — יחד עם איינשטיין — כדי להשפיע עליו, שיתפטר מתפקידו כשר-החוק של גרמניה, אשר לדעת בלומנפלד לא יהודי היה